

Александра Антонова, доц. д-р

Институт за литература – Българска академия на науките

**„ЖРЕЦ БЕЗ ХРАМ, ПЪТНИК ПРЕД МНОГО ПЪТИЩА,
ПИЛИГРИМ БЕЗ РЕЛИГИЯ“
(Васил Пундев и Теодор Траянов)**

Резюме. Настоящата статия представя три текста на талантливия, рано отишъл си критик Васил Пундев, който следи отблизо творческите прояви на Теодор Траянов и неговите съвременници поети и прозаисти и ги отразява на страниците на сп. „Демократически преглед“ и в книгата си „Днешната българска лирика“. Критическият поглед на Пундев е дълбок и аналитичен, тонът му е рязък, заключенията му са детайлно аргументирани, с почти математическа прецизност, като анализът на стиха и композицията се разклонява и към психологическа археология на представа за поетовия Аз. В наблюденията си върху поетиката на Траянов Васил Пундев подхожда специфично, извеждайки положителното си възприемане на поета от по-скоро негативни по своето съдържание критични бележки.

Ключови думи: лирика, неяснота, очакване, раздвоение, художествено самосъзнание, Васил Пундев, Теодор Траянов

Във фокуса на настоящото изследване застават три текста на Васил Пундев, посветени на Теодор Траянов и негови съвременници – статията „Т. В. Траянов“, публикувана в сп. „Демократически преглед“ (1914), критическият очерк „Теодор Траянов“, поместен в книгата „Днешната българска лирика“ (1929), и обзорната статия „Нашата днешна лирика“, публикувана отново в „Демократически преглед“ през 1923 г.

Статията на Васил Пундев за Траянов от 1914 г. отразява впечатлението на критика от стихосбирката „Химни и балади“ и е изградена като гъста мрежа от тези. Рязко, лаконично, категорично реди той един след друг своите изводи, заключенията му следват буквално ред след ред и впечатляват като опит за психологическа археология на поетовия Аз.

Интересно е, че Пундев изгражда своята положително възприятие, своята като цяло позитивна оценка върху негативни наблюдения (това е типичен похват, който виждаме например и в статията му за Вазов, писана по повод неговата кончина). Преди всичко критикът призовава лирика Траянов към „ясност“, при която тя същевременно да запази своята „характерна“ сложност (с. 799)¹. Пундев се противопоставя на неясния „забулен“ смисъл,

¹ При цитиране тук и по-долу се посочват само страниците по: ПУНДЕВ, В. Т. В. Траянов. – *Демократически преглед*, XI, 1914, кн. 8-9, с. 799–810.

на намека, досещането, алюзията, асоциацията, говори за „неразгатваеми га-танки“ у Траянов, които всъщност творчески провокират активността на читателя, осъжда неяснотата като подменяща поетичността („У Траянова има повече мъглявост, отколкото поезия“, с. 800). Пундев характеризира с термина „прозрачна мъглявост“ Траяновата лирика, в някакъв смисъл мъглявостта в изказа „подменя“, „маскира“ поезията, създава някаква псевдопоетичност.

Освен неясни, стиховете на Траянов са и хаотични, между тях не се съзира връзка: „Стиховете му не следват един след друг, още по-малко стро-фите; образите и емоциите не се обединяват около един поетически мотив или момент“ (с. 800). В някакъв смисъл добрата организация, яснотата на изрече-ния Пундев асоциира с художническото майсторство, тя е именно майсторство, не-яснотата не е възприемана като творческа, провокираща читателя да завършва, да изяснява. „Всяко творчество е надрастване на дадено съдържание“, пише Пундев и в този смисъл упреква Траянов, че не твори, а само възпроизвежда. (Сборника „Химни и балади“ Пундев определя с думите на един руски кри-тик – „книга със стихове, не книга с поезия“: „твърде малко стихотворения са дадени от художника Траянов, твърде малко той е художник“ (с. 800).)

Пундев не открива у Траянов творческа мисъл и стилизация, намира дори несполуки в стиха: „Неговите опити в строгата сонетна форма, въпреки усилието му да я стегне чрез двойна римовка, остават формално твърде безу-спешни“. Действително, някои стихове на Траянов изненадват със своята „труд-ностъпна красота“, но критикът отбелязва в тях редица технически грапави-ни – неестествен синтаксис, русизми, съкращения на думи, „изкълчена“ рима.

Очакването – трепетно или тревожно – е характерно за лириката на Траянов, твърди Пундев, цялата му лирика има характера на „нешо недоизка-зано, очакващо, преходно“ (с. 804), с което критикът го определя впрочем като антипод на Яворов. Състоянието на очакване Пундев разработва психологиче-ски детайлно, вглеждайки се в поетовия Аз. Очакването, пълно със съмнения, определя и неговата трагичност, в него се намесва фатализъм, усещането е радостно-горчиво, а фатализмът е екстериоризиран чрез феномена на „зла-та съдба“, както ще видим по-нататък (с. 805). Бих добавила, че очакването е свързано с неяснотата и хаотичността, които Пундев отбелязва като харак-терни за Траяновата образност. То задава и характерна форма на стиха според критика – „Като външен израз на очакването може да се схване късият размер на много от неговите стихове и въобще откъслечността на формата“ (с. 804).

Анализът на състоянието на очакване у Траянов ми дава повод да посоча характерна(та) психопрофилираща стилизация (не психопрофил, а стилизация) в подхода на критика, която проектира и приближава твореца в някаква възмож-на опознаваемост, в представа за емоционални движения, през която Пундев чете, създава си ключове на четене. Ето го Траянов в този ключ: „Защото в не-говите очи светят отблясъци от хиляди вътрешни огънове, затова погледът му е блуждающ. [...] Инертно-напрегнат, податлив на преломи, той е в постоянен вътрешен смут, роб на съмненията [...] Неговото творчество има повече изгледа

на още неразгъната, непреодолена трагедия“ (с. 801). И тук отново можем да направим връзка с Траяновата „хаотичност“ и неяснота, която Пундев отбелязва.

Важен шрих към психопрофила на Траянов е наблюдаваното от Пундев желание на Траяновия лирически герой да се отърве от миналото, което той нарича още „себеотрицание“ (с. 805). То определя и основния негативен тон на лириката му; „споменът за него е непоносим“, надеждата му е според Пундев да (се) изчисти от наслоенията на миналото, чрез самозабравата да постигне чистия бог на детството, на „ведрата вис“. Желанието за освобождаване от миналото у Траянов Пундев противопоставя на Яворовия „историзъм“ („Историзмът, с който така мъчително беше заета Яворовата поетическа мисъл, у Траянова намира свой ревностен отрицател“). Идейното съдържание на лириката му е още „блясък смътен“, все още залутан и блуждаещ в търсене на „светлото спокойствие на вечните води“; с психоаналитичен характер е наблюдението на Пундев, че упорството на Траянов срещу спомена говори за неспособност за справянето, „желаното забвение е непостижимо“ (с. 805). И тъкмо чрез енергия за съграждане, с готовност за създаване той „бори“ спомена, миналото, което руши.

В слога на съграждането се появява отново очакването („Траянов винаги очаква или го очакват“, с. 805). Очакването бъдеще е несвързано с миналото, с настоящото, с Аза, то е хипотетично, идеално в някакъв смисъл. Едновременно очакване и фатализъм, едновременност, която белязва с трагичен знак. Едновременност, раздвоение – и тук Пундев прави още едно великолепно психологическо прозрение – те са плодове на себеотрицанието. Лирическият Аз обаче – и идваме до третото великолепно прозрение на критика – не приема съдбата си като направлявана от това себеотрицание, той, съвсем в логиката на психоанализа – овъншностява причината, припознава „злата съдба“ като виновна. И срещу тази съдба Азът ту се бори, ту се смирява. Израз на отрицанието на миналото и на себеотрицанието е богоборчеството на лирическият аз, пише Пундев; духа на отрицанието и бунта Траянов влага изобщо в човечеството – то отразява отречението, непоносимостта на миналото („от собственото отречение на поета е обзет целият свят“, с. 809–810). Жаждата за варварско разрушаване на миналото, страхотният марш на „всички нищи, прокажени, проклети“, обещаващ възтържествуването на някакво ново, варварско царство, пръдшества и основава авангардните призови за оварваряване.

Характерното за Траянов неспокойствие и тревожност Пундев свързва с тайнствеността, нюансирана характерно с мистика и романтизъм; Траянов е поет на „скрития огън и повече на дима, отколкото на пламъка“ (с. 802); тишината на Траянов е наситена с мистика, с тревога, с хамлетовка слабост, която жадува могъщата творческа сила на природата, първичната цялост, но и първичната стихийност; той постоянно се пита дали може да говори с гласа на (от името на) рода, произхода.

Любовното чувство също търси цялостност, изгубена и идеална цялост, „характерната раздвоеност на любовното чувство е дадена като рязък,

непреодолим дисонанс“ (с. 806). Любовните песни са молитви за цялост, те са молитви за преодоляване на духовно-плътската раздвоеност; много важно откритие на Пундев – отново с психоаналитична стойност – ми се струва чувството за вина у лирическия аз, което съпътства любовното изживяване; когато душата започва „луда оргия над греховете, тя се отдава на самоунищожение“ (с. 806). Плътта е схваната амбивалентно – едновременно отричана, тя бива и еманципирана в търсенето на опора, на смисъл, на изцеление („Нек в стръвни зной на устни разжарени. / Покой да наиде смазана душа.“), „поетически е оправдан поривът на сладострастието да приспи душата“. Но тъкмо непримиримостта на душата е извор и на страдание, и на надежда за изкупление; тук Пундев отбелязва още едно свое психологическо прозрение – страданието от непримиримостта на душата се оправдава в търсенето на вечността, на „надсмъртното“. Любовното усещане генерира представа за „момент-вечност“, за идеален свят (живот). Раздвоената природа на любовта я обрича на скръб, „единствен свещен дар на смъртните“ (с. 808). Любовта парадоксално разделя, раздалечава влюбените поради (във, чрез) двойствената си същина, наблюдава Пундев у Траянов.²

Високопоетична е критическата интерпретация на „Химни и балади“ у Пундев; критикът успява да предаде цялото богатство на визиите, на усещанията на поета, подрежда много нюанси в поетико-психологическа реставрация на Аза, в един уникален критико-поетически диалог. Въпреки своето негативно критично отношение Пундев признава дарбата на Траянов и това е недвусмислено изказано по повод новото у поета: новото, което всяка дарба има, в случая и Траяновата, въпреки че Пундев отрича новаторство у него.

В очерка си „Теодор Траянов“ с подзаглавие „Химни и балади“, публикуван 15 години по-късно в „Днешната българска лирика“ (1929), Пундев създава поетовия образ в една по-исторически изтеглена перспектива, която му позволява дистанцията на времето и която издава и устойчивото му внимание към този творец.

Критикът се връща в началото на творческия път на поета и отбелязва яснотата на образите и линиите, която впоследствие се „замъглява“ под влияние на „новата немска лирика“, най-вече Рихард Демел – замъгляване, което започва в „Regina mortua“ и се разведрява в „Химни и балади“, замъгляване, което Пундев, както и в по-ранната си статия за Траянов, отбелязва като негативно: „От Демел навярно усвои Траянов откъслечността на образите, без да стигне особената сила на внушение и странната им връзка у немския учител“ (с. 39)³; критикът открива и въздействия върху композицията.

В по-ранната си статия Пундев беше призовал Траянов да търси

² Не само любовта, но и нощта е раздвоена в схващането ѝ, амбивалирана: тук бих поспорила с тезата на Пундев, имплицитна в двойното усещане за нощта като недостатък – напротив, тази двойственост създава тъкмо поетическо въздействие (с. 800).

³ При цитиране тук и по-долу се посочват само страниците по: ПУНДЕВ, В. Теодор Траянов. – В: ПУНДЕВ, В. *Днешната българска лирика*. София: Иван Игнатов и синове, 1929.

по-ясен поетически израз, като при това запази своята сложност – тъкмо до такова изясняване Траянов не достига, лириката му („чиста“, т. е. независима от образа на обекта, който извиква лирическите преживявания) остава хаотична по форма и съдържание. Тук в анализа си, по отношение на Траяновата „мъгливост“, Пундев въвежда едно свое важно теоретично изобретение – „художественото самопознание“ у поета, което би трябвало да е рационално постижимо („той на себе си е непонятен и странен“, с. 40). Спонтанното пренареждане на стиховете у Траянов „изяснява“ смисъла им контекстуално – или чрез връзката им с цикъла, на който принадлежат, или в художествената среда на цялото Траяново творчество. Впрочем тъкмо характерната „небулозност“ на Траянов става причина според Пундев той да не бъде отразяван отначало от критиката, а след това критиката „повтаряше погрешно схващане за Траянов като водач на ново поколение“. И все пак, в своята неяснота стиховете на Траянов имат „особена основа“, скрит смисъл.

Сътворяването като надрастване – тази своя теза Пундев повтаря и тук и с оглед на нея оценява творчеството на Траянов не като надрастване, а като възпроизвеждане. Композиционна и смислова организация липсва, липсва „синтезиращо творческо съзнание“ и затова „словото невинаги е творческо“ (с. 41), „четецът трябва мъчително да се досеща какво е намерението на думите“ (с. 41).

В критическия си портрет на Траянов тук Пундев повтаря част от наблюденията си, изложени в статията му за поета от 1914 г., но ги доизяснява психологически, предлага нови връзки. Така например критикът свързва неяснотата с неспокойствието, тревогата, която пък се обвързва със склонност към мистично светоусещане. Небулозността на поетическия израз, сподавеното чувство Пундев отнася към „страха от ясното“, насочвайки се психологически. Отново психологично-критически е разработен копнежът по изгубената първична цялост на поетическия аз. В природното единство той влиза раздвоен, което прави, от своя страна, природните съзвучия „странни“.

И в този си текст за Траянов Пундев откроява очакването като характерно напрежение в поезията му, като придаващо ѝ определен трагизъм. С очакването е свързано наблюдаваното от критика отричане на миналото, на спомена, което лишава и настоящето от самостоятелна цена. И тук Пундев продължава със своя дълбинен прочит, който открива важни и добре аргументирани връзки с техническите особености на стиха: чувството за преходност обуславя и недоизказаността, „Траянов не завършва“ (с. 47), той все започва. „Като външен израз на очакването може да се схване и късият размер на много негови стихове, изобщо откъслечността на формата“ (с. 47).⁴

Разрушаването на спомена възпроизвежда желанието (вярата), че

⁴ В обзорната си статия „Нашата днешна лирика“ Пундев беше казал за стиха на Траянов: „Композицията у Траянов е слаба, той често повтаря в края първата строфа, за да получи външен завършек; формите му са неизяснени, [...] той няма власт над тях, но и те не го гнетят“ (с. 462).

хармонията е постижима в забравата. И тук, както и в ранната си статия за Траянов, Пундев говори за упорството в отричането на миналото като знак за неговата непреодолимост, за фатализма, който раздвоява, развил се редом с очакването – „И очакването, и фатализъмът са пряко свързани със себеотричането“ (с. 48). Самоотричането у Траянов Пундев свързва с дързостта срещу съдбата, с богоборческа закана (с. 51–52), с „обективизиране на вътрешния хаос, при което се забелязват черти на демонизъм“. „Сладострастието и бунтът спасяват лириката на Траянов от еднотонието на субективните непрозрачности“, твърди критикът (с. 39).

В очерка си Пундев доразвива виждането за любовната плътско-духовна раздвоеност у Траянов като раздвоеност между смъртта и безсмъртието, но като причина за раздвоението поетът привижда съдбата и затова неговите любовни песни са молитви, молитви за изкупление на първичния грях като физически обричащ.

Очеркът за Траянов в „Днешната българска лирика“ включва и наблюдения освен върху „Химни и балади“, още и върху сборката му от шестнадесет стихотворения със заглавие „Български балади“, която според Пундев открива нови особености и насоки в лириката му: „Езикът е доста пречистен, техниката – свободна, изразът – уяснен, образите – повече очертани, догонващи стилизуваност и композиция, а оттам – общо настроение и идея“ (с. 54). В стихосборката се развива тенденцията, която Пундев цени и чиято липса сочи в „Химни и балади“, а именно – „едно безспорно съгъстване на израза и образите има в тия балади, общо развитие към прояснение и художествена завършеност“. Критикът определя езика и образите като „загадъчно ясни“, Траянов не изброява, а синтезира, стиховете му не са съобщения, а плетеница. Пундев говори за „трескаво, почти мистично визионерство“, нарича „Погребение“ „експресивна балада“. Като основна особеност на изказа в „Български балади“ Пундев определя реториката, патетиката, тържествените обръщения („Тоя патос е опасен, защото може да се превърне в трайна и неинтересна маска, зад която няма лице“, с. 56). Като цялостна тенденция обаче още в началото на очерка си критикът посочва: „характерни са в днешната лирика и новите пориви към реалния живот – у Траянов, Стоянов, Дебелянов“.

Пундев разглежда Траянов в широк поетически контекст от съвременни нему автори и явления в една по-ранна обзорна статия – „Нашата днешна лирика“, публикувана в сп. „Демократически преглед“ през 1923, която начева с думите „В най-добрите си представители и нашата лирика бележи излизане от субективизма“ (с. 459)⁵.

Съпоставяйки поетически влияния у Траянов и съвременниците му, той открива: у Траянов предимно влияния от немските символисти, предимно от Демел; у Яворов – на Бодлер, Метерлинк и Самен, у Людмил

⁵ Тук и по-долу цитирането е по: ПУНДЕВ, В. Нашата днешна лирика. – *Демократически преглед*, XVI, 1923, № 7-8, с. 457–464.

Стоянов – от руските символисти, предимно Брюсов, у Емануил Попдимитров – напомняния на Балмонт, Франсис Жам, у Лилиев – Верлен, Малаарме, Анри дьо Рение, у Дебелянов – Верлен, Самен, Франсис Жам. „За отбелязване е, че у нашите лирици почти не личат следи на влияние от Вячеслав Иванов, Блок, Георге, Рилке, Верхарн, едни от най-големите представители на символизма. Това, изобщо твърде плодно, влияние поддържа пленничеството на личността в лириката ни. [...] Изобщо в лириците след Яворов са чести моментите на дълбока скръб, а понякога и на детска безпомощност пред един праг, който трябва, но още не може да бъде минат.“ (с. 459). Очакването, характерно за лириката на Траянов, владее и в стиховете на Лилиев, Дебелянов, Людмил Стоянов. В това очакване Пундев открива пътя към света, към живота, към не-Аза (по Жак Ривиер).

„Войната роди човека в ближните“ (с. 460) (бих добавяла – в другите). Яворов губи родината, но Лилиев идва при нея, към нея се връща и Людмил Стоянов, Димчо Дебелянов „позна и се сля с земята майка“ (с. 461). „Природата, която у Яворов няма почти никакво място, отново заживя в лириците след него“ (с. 461). (Пундев отбелязва напр. екзотизма, внесен от Ем. Попдимитров, и го определя с думите на Городецки като първа свободна стъпка за преодоляване на субективизма.) В статията си „Нашата днешна лирика“ критикът формулира характеристики, които ще маркира и в „Днешната българска лирика“: „Траянов откърми идеята за съдбата и бога като враг, срещу който се издига личният и колективен демонизъм. Тоя нов бунт у нас сочи едно положително, в психологически смисъл, отношение към живота и света, което даде на поезията ни „Български балади““ (с. 463). В края на статията си Пундев пита: „Но дали в очевидния си напредък нашите лирици сами не преодоляват лириката с излизане от кръга на субективното? Не предстои ли упадък на лирическото творчество, което ще отстъпи място на друг род поетически творби?“ (с. 464).

В трите текста, вдъхновени от творчеството на Траянов, Васил Пундев работи както с типични, така и със специфични литературнокритически инструменти – наблюдава стиха и композицията, синтезиращите възможности на езика, но и извежда от тях проекции за автори Аз. В тези проекции критикът разиграва представи за Аза – за страха от яснотата, плод на мистичност и богоборчество, страх, който произвежда хаотичност и фрагментарност, за раздвояването, което остраничностява природните съзвучия и резонира в болезнена плътско-духовна двойственост със съпътстващо чувство за вина, белязало и любовното изживяване, за мъчителното очакване и себеотричане, проявено и като копнеж по самозабрава, като упорство срещу спомена, за страданието от неукротимата непримиримост, което тласка към търсене на вечност. Наблягайки върху поетическите дарове на авторефлексията у Траянов, Пундев извежда и едно важно понятие в своя критически речник – художественото самопознание.

ЛИТЕРАТУРА

ПУНДЕВ, В. Т. В. Траянов. – *Демократически преглед*, XI, 1914, кн. 8-9, с. 799–810. [PUNDEV, V. T. V. Trayanov. – *Demokraticheski pregled*, XI, 1914, № 8-9, s. 799–800.]

ПУНДЕВ, В. Нашата днешна лирика. – *Демократически преглед*, XVI, 1923, № 7-8, с. 457–464. [PUNDEV, V. Nashata dneshna lirika. – *Demokraticheski pregled*, XVI, 1923, № 7–8, s. 457–464.]

ПУНДЕВ, В. Теодор Траянов. – В: В. ПУНДЕВ. *Днешната българска лирика*. София: Иван Игнатов и синове, 1929, с. 39–58. [PUNDEV, V. Theodor Trayanov. – V: V. PUNDEV. *Dneshnata balgarska lirika*. Sofia: Ivan Ignatov i sinove, 1929, s. 39–58.]

“A PRIEST WITHOUT A TEMPLE, A TRAVELER FACING MANY ROADS, A PILGRIM WITHOUT RELIGION”

(Vasil Pundev and Theodor Trayanov)

Abstract. This article presents three texts by the talented, early departed critic Vasil Pundev, who closely followed the creative manifestations of Theodor Trayanov and his contemporary poets and prose writers and reflected on them on the pages of the *Democratic Review* and in his book *Bulgarian Lyrics of Today*. Pundev’s critical view is deep and analytical, his tone is sharp, his conclusions are agumented in detail, with almost mathematical precision, with the analysis of verse and composition also branching out into a psycho-archaeology of an imagined poet’s self. In his observations on Trayanov’s poetics, Vasil Pundev takes a specific approach, deriving his positive perception of the poet from critical comments that are mostly negative in their content. *Key words:* lyric, ambiguity, expectation, bifurcation, artistic self-awareness, Vasil Pundev, Teodor Trayanov

Alexandra Antonova, Assoc. Prof., PhD

Web of Science Researcher ID: AAC-1897-2022

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: aantonova@ilit.bas.bg